

*Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції:
проблеми та шляхи їх розв'язання*

Наталія Ігнатоля, Вікторія Рюль

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ЯК ЗАСІБ ДОЛАННЯ ЖИТТЄВИХ ТРУДНОЩІВ І ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Виникнення специфічних життєвих труднощів у процесі соціалізації дітей транскордонних трудових мігрантів вимагає здійснення корекції цього процесу, яку можна забезпечити шляхом надання соціальної допомоги дітям, які її потребують; факт надання такої допомоги на сьогодні уможливлується завдяки тому, що соціальні служби й різні соціально-педагогічні інститути поступово займають у такому складному процесі, як соціалізація особистості, свою нішу [4].

Безпосереднім негативним демографічним наслідком транскордонної трудової міграції для України є руйнація звичних сімейних стосунків, внаслідок чого в дітей із таких сімей виникають специфічні життєві труднощі - як один із загальних негативних наслідків суспільного феномену трудової міграції.

Над питаннями дистантних сімей, їхньої типології, пристосування їхніх членів до нових соціально-економічних умов, соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями, зокрема сім'ями трудових мігрантів, запобігання педагогічної занедбаності дітей із таких сімей, додання перешкод на шляху їхньої успішної соціалізації, підготовки фахівців до соціальної роботи з такими сім'ями працюють українські дослідники О. Безпалько, Н. Гордієнко, А. Ізотова, І. Ковальчук, Н. Куб'як, К. Левченко, Ф. Мустаєва, Д. Пенішкевич, О. Пенішкевич, І. Трубавіна, І. Цушко. Дослідженнями цієї проблеми займаються фахівці Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда - Україна».

Метою статті є визначення напрямків соціальної допомоги і відновлення соціалізаційного потенціалу дітей трудових мігрантів.

Соціальну допомогу дітям транскордонних трудових мігрантів ми відокремили від соціальної підтримки, яку надають близькі, родичі, друзі тощо і яка полягає переважно у відновленні віри у власні сили, в можливість зайняти гідне місце в соціумі через реалізацію зовнішніх копінг-ресурсів. Соціальна допомога в широкому сенсі передбачає надання найрізноманітніших соціальних послуг інформативного, консультативного, тренувального, реабілітаційного тощо характеру; її види відповідають напрямам соціальної роботи. Така допомога має здійснюватися в рамках підходу «допомога для самопомоги» (термін І. Трубавіної) [7], щоб покращити соціальну безпеку дітей транскордонних трудових мігрантів, зберегти або відновити їхній соціалізаційний потенціал, підтримати соціальну реінтеграцію, застосовуючи

Соціальна допомога як засіб додання життєвих труднощів

при цьому широкий діапазон взаємно доповнюючих та альтернативних методів.

У широкому розумінні соціальна робота з дітьми транскордонних трудових мігрантів повинна бути спрямована на комплексне розв'язання соціальних проблем сімей трудових мігрантів, а її складовою має бути соціальний супровід кожної дитини, без якого вона не здатна подолати особисті життєві труднощі. Основу її змісту мають складати успішна соціалізація та особистісна самореалізація кожної дитини в суспільстві, а не декларативне позбавлення держави конкретної соціальної проблеми. Традиційно основний тягар соціальної роботи з дітьми із проблемних сімей, у т. ч. дітьми трудових мігрантів, покладається на центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, персонально - на соціальних працівників.

З огляду на це важливою умовою ефективності соціальної допомоги ми вважаємо усвідомлення дітьми транскордонних трудових мігрантів власних потреб в отриманні такої допомоги. Як показали результати проведеного опитування, діти транскордонних трудових мігрантів порівняно з іншими дітьми Закарпатської області меншою мірою схильні звертатися за допомогою до інших.

Результати соціологічного опитування учнів старших класів загальноосвітніх шкіл Закарпатської області на тему «Життєві труднощі дітей транскордонних трудових мігрантів», організованого і проведеного автором (23 лютого - 20 березня 2009 р.) із застосуванням метода анкетування. Генеральну сукупність склали учні старших класів середніх навчальних закладів у віці 14-17 років з різних населених пунктів різних природнокліматичних зон Закарпатської області. Вибіркову сукупність склали 223 учні 8, 9, 10, 11 класів загальноосвітніх шкіл міст Ужгород, Виноградів, сіл Негрове та Лозянське Міжгірського району Закарпатської області. В якості складової соціологічного опитування проведене тестування учнів за методикою М. Люшера з метою визначення їхнього психологічного стану та емоційно-динамічних паттернів.

Так, серед дітей, батько або мати яких ніколи не працювали за кордоном, звернення до інших відзначають як спосіб додання життєвих труднощів, який застосовується найчастіше, відповідно 34,5 % і 28,3 %. Натомість у групі дітей, батько або мати яких працювали за кордоном раніше, ці показники становлять відповідно 19,5 % і 12,5 %, а у групі дітей, батько або мати яких працюють за кордоном зараз, - лише відповідно 13,4 % і 14,3 %. З іншого боку, діти транскордонних трудових мігрантів, як було доведено вище, більшою мірою покладаються на самостійні зусилля при доданні своїх життєвих труднощів.

Для розробки можливих напрямків організації соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів у ході емпіричного дослідження

Соціальна допомога як засіб долаття життєвих труднощів

ми визначили, яку допомогу з боку суспільства вони насамперед бажали б отримати і наскільки їх очікування в цьому плані відрізняються від очікувань інших дітей. Це важливо, оскільки, по-перше, соціальна підтримка і допомога нормально сприймаються, якщо їхній зміст відповідає очікуванням дитини, по-друге, соціальна допомога різним групам дітей транскордонних трудових мігрантів має бути диференційована залежно від їхніх потреб. Характеристику дитячих очікувань негайної допомоги з боку суспільства надано в табл. 1.

Таблиця 1.

Види допомоги, яку зараз бажали б отримати з боку суспільства діти транскордонних трудових мігрантів Закарпатської області залежно від статі працюючих за кордоном батьків у порівнянні з іншими дітьми (2009 р., %)

Види очікуваної допомоги	Діти, батько або мати яких працюють за кордоном зараз		Діти, батько або мати яких працювали за кордоном раніше		Діти, батько або мати яких ніколи не працювали за кордоном	
	батько	мати	батько	мати	батько	мати
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Матеріальна або фінансова допомога	67,2	76,9	27,4	40,7	31,5	39,8

Соціальна допомога як засіб додання життєвих труднощів

Консультації фахівців	7,8	7,7	26,0	18,5	14,8	16,9
Надання більшої можливості спілкування з однолітками	15,6	15,4	24,7	18,5	11,1	15,3
Інші види допомоги	-	-	4,1	1,9	1,9	2,5
Немає бажання отримувати допомогу	9,4	-	17,8	20,4	40,7	25,4
Разом	100	100	100	100	100	100

Як видно з табл. 1, діти транскордонних трудових мігрантів чекають на допомогу від суспільства значно більшою мірою порівняно з іншими дітьми: 40,7 % дітей, батько яких, і 25,4 % дітей, мати яких ніколи не працювали за кордоном, не розраховують на жодну допомогу від суспільства. Натомість серед дітей, мати яких працює за кордоном зараз, усі бажали б отримати від суспільства певну допомогу; серед дітей, в яких на даний момент за кордоном працює батько, відмовилися від такої допомоги лише 9,4 % опитуваних. Більшість дітей, батько або мати яких працюють за кордоном, серед усіх видів допомоги, які вони хотіли б отримати від суспільства зараз, на перше місце поставили матеріальну або фінансову допомогу - відповідно 67,2 % і 76,9 %. З іншого боку, саме ця група дітей найменше очікує допомоги у вигляді консультації фахівців. Це пов'язано з аналізованим вище стереотипом, відповідно до якого в сім'ях транскордонних трудових мігрантів складається стійка модель розв'язання життєвих проблем за допомогою грошей, зароблених за кордоном. Діти, батько або мати яких працювали за кордоном раніше, більш схильні до отримання найпершої допомоги від суспільства у формі консультацій фахівців, - відповідно 26 % і 18,5 %. Показово, що в дітей, батько або мати яких працювали за кордоном, найперші потреби в отриманні консультацій фахівців та більших можливостей щодо спілкування з однолітками виражені на одному рівні ($\pm 3,2$ % з урахуванням статистичної похибки). Суттєвою потребою дітей, батько або мати яких працювали за кордоном раніше, порівняно з іншими групами, є вихід зі стану відчуження через отримання більших можливостей спілкуватися з однолітками, - на цю потребу

Соціальна допомога як засіб додання життєвих труднощів

вказали відповідно 24,7 % і 18,5 % дітей цієї групи. Очевидно, що саме діти, батьки яких працювали за кордоном раніше, повинні бути головним суб'єктом піклування з боку соціальних працівників і представників громадськості.

Аналіз проблеми дозволяє нам виокремити три сфери соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів - сімейна соціалізація, шкільна соціалізація й соціалізація за місцем проживання або знаходження. Основними напрямками реалізації допомоги в цих сферах мають бути психолого-педагогічний, освітній та посередницький. Кожна з цих сфер і напрямів вимагає застосування певних видів соціально-педагогічної діяльності (діагностика, профілактика сімейних відносин, реабілітаційна робота тощо).

Соціальний супровід (патронаж) як один із напрямів соціальної роботи передбачає здійснення соціальними службами системного обліку дітей транскордонних трудових мігрантів, постійного догляду за умовами життєдіяльності, моральним, психічним і фізичним станом тих із них, хто опинився у складних життєвих ситуаціях, систематичних і комплексних заходів, спрямованих на додання труднощів і різних видів залежностей, які завдають шкоди психічному здоров'ю дітей і гальмують процеси соціалізації.

Соціальний працівник у контексті допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів - посередник між дитиною, її соціалізаційними потребами, сім'єю, малою групою, оточенням, суспільством у цілому. Він доносить до сімей трудових мігрантів або їхніх окремих членів сформовані соціальні запити й робить для них доступними необхідні форми соціальної допомоги, доводячи зацікавленість суспільства в нормалізації процесів соціалізації кожної дитини; з огляду на це важливим напрямом соціальної роботи є посередницька діяльність. Її конкретний зміст полягає насамперед у пошуку суб'єктів, здатних надати дитині необхідну допомогу й підтримку.

Загалом з точки зору запитів на психологічну допомогу виділяють такі способи досягнення її цілей: консультування, інформування, тренінг та інтервенцію [2]. Їх об'єднує єдина мета - допомогти дитині та її батькам якомога глибше усвідомити причини виникнення життєвих труднощів, винайти та активувати всі можливі ресурси для їхнього подолання.

Звертаємо увагу на те, що, незважаючи на важливість проблеми та існування численних технік соціально-психологічного тренінгу, метою застосування яких є надання діагностичної, корекційної, терапевтичної, освітньої та інших видів допомоги [1], сьогодні, на жаль, практично відсутні комплексні системи вправ сімейного тренінгу дитячо-батьківських відносин у дистантних сім'ях, розроблені в рамках соціальної психології і спрямовані на вдосконалення таких категорій життєвих умінь, як самостійне прийняття рішень, розв'язання проблем і додання труднощів [5].

На базі навчальних закладів соціальні працівники можуть проводити

Соціальна допомога як засіб долаття життєвих труднощів

тренінги, диспути, години спілкування, індивідуальні та групові консультації; важливо запроваджувати роботу правознавчих клубів, активніше залучати дітей транскордонних трудових мігрантів до участі в загальношкільних заходах, проводити за необхідності психокорекційні заняття. З метою формування позитивного досвіду розв'язання проблем ми пропонуємо створювати ініціативні різновікові дитячі й підліткові об'єднання на кшталт клубів за інтересами, більшість яких складала б діти транскордонних трудових мігрантів; основою їхнього функціонування має стати, крім іншого, залучення до проектування й керівництва соціальними програмами й акціями на різних рівнях (сім'ї, навчального закладу, мікрорайону тощо). Новаторство таких об'єднань полягає у взаємній підтримці й допомозі дітей транскордонних трудових мігрантів, а також інших дітей один одному. Діяльність таких об'єднань може бути використано і для подолання перешкод на шляху успішного навчання через групову організацію роботи над окремими дисциплінами, підвищення пізнавальної мотивації завдяки тісному спілкуванню з дітьми, мотивація до навчання яких є високою. Для виховання почуття відповідальності в дитини, яке необхідне для підвищення здатності самостійно долати життєві труднощі, в рамках діяльності таких об'єднань на дітей трудових мігрантів можуть бути покладені організаторські функції, виконання яких вимагає певних навичок (планування роботи, розподілу обов'язків, надання доручень, контролю за їхнім виконанням), а також функції управління колективом однолітків.

Іншою сферою соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів виступає соціалізація за місцем проживання або знаходження. На ліквідацію соціалізаційних бар'єрів, пов'язаних із цією сферою, спрямована передусім робота в соціальному оточенні дитини. При такій роботі важливо виявити характер неформального мікросередовища, що здійснює на дитину найбільший соціалізуючий вплив; якщо мікросередовище характеризується репродуктивними чи деструктивними способами самореалізації дітей і підлітків, перед соціальним працівником постає завдання винайти в ньому нові можливості для продуктивної самореалізації (наприклад, через залучення до спільних заходів, акцій, пов'язаних з певною діяльністю чи дозвіллям). З огляду на це середовище виступає повноцінним об'єктом соціальної роботи, так само як і безпосередньо дитина, на яку воно впливає. Осередками такої роботи можуть стати центри соціально-психологічної допомоги, де діти транскордонних трудових мігрантів мали би змогу займатися в гуртках, проводити години дозвілля, отримувати необхідну інформацію, психологічну підтримку. Позитивний досвід такої роботи існує в Івано-Франківській області, де діють центри соціальної та психологічної допомоги дітям із соціально незахищених, неповних сімей і дітям трудових мігрантів; вони реалізують

Соціальна допомога як засіб долаття життєвих труднощів

програму «Міграція сьогодні», завданням якої є створення можливостей для дітей із зазначених сімей займатися в гуртках, проведення психокорекції і соціально-психологічного супроводу, організація відпочинку під час канікул [6]. Заслужовує на увагу також ідея «продуктивної освіти», реалізація якої може допомогти насамперед тим дітям транскордонних трудових мігрантів, які мають проблеми з навчанням; вона передбачає перенесення соціалізаційних акцентів з навчального закладу до соціального оточення за рахунок реального навчання дітей переважно на підприємствах і в організаціях за місцем проживання [3, с. 702-703].

Для забезпечення ефективної соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів в українських умовах ми пропонуємо низку рекомендацій. На наш погляд, доцільним є створення при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді на обласному, районному і міському рівнях структурних підрозділів, які відповідали б за надання соціальної допомоги сім'ям транскордонних трудових мігрантів, і забезпечення їх кваліфікованими фахівцями. Діяльність таких підрозділів повинна супроводжуватися професійною інформаційною та психологічною підтримкою. У соціальній роботі необхідно поєднувати особистісний, диференційований, статевіковий, індивідуальний підходи. Слід постійно забезпечувати наявність, з одного боку, установки на необхідність надання індивідуальної допомоги в соціальних працівників, з іншого - готовність отримувати таку допомогу в дітей. Соціальному працівникові повинні бути властиві здорове світосприйняття, що задовольняє його позитивну «Я- концепцію», послідовність в установках стосовно дітей, розуміння їхніх проблем і труднощів, повага, бажання й уміння культивувати з ними теплі взаємні стосунки, вміння вести індивідуальні бесіди в різних якостях (порадника, опікуна, експерта тощо), вербальними й невербальними способами встановлювати внутрішній контакт із дитиною, враховуючи, що повернення її в нормальне соціалізаційне русло можливе лише за умов внутрішньої зацікавленості у пропонуваніх змінах, навіть якщо така зацікавленість не усвідомлюється, вміння переорієнтувати хибні установки й точки зору, бажання допомогти дитині визначити її позиції й погляди, для чого висувати перед нею альтернативні шляхи долаття труднощів, допомагати в усвідомленні можливостей реалізації певних альтернатив, в обранні найбільш адекватних варіантів долаття труднощів. Для комплексного здійснення соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів необхідно розширити висвітлення проблем сімей трудових мігрантів у ЗМІ, об'єднати зусилля й налагодити дієві схеми тісної співпраці відповідних соціальних служб, закладів освіти, батьків та осіб, які їх тимчасово замінюють, служб у справах дітей, громадських і релігійних організацій та волонтерів, а також самих дітей, які потребують соціальної допомоги.

Соціальна допомога як засіб долаття життєвих труднощів

Основна мета соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів - покращити їхню соціальну безпеку, зберегти або відновити соціалізаційний потенціал, підтримати соціальну реінтеграцію, застосовуючи при цьому широкий діапазон взаємно доповнюючих і альтернативних методів.

Література:

1. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості / О. Ф. Бондаренко. - Харків: Фоліо, 1996. - 237 с.
2. Вачков И. В. Окна в мир тренинга. Методологические основы субъективного подхода к групповой работе / И. В. Вачков, С. Д. Дерябо. - 2-е изд., перераб. и доп. - СПб.: Речь, 2004. - 272 с.
3. Добренъков В. И. Фундаментальная социология / В. И. Добренъков, А. И. Кравченко. - В 15-и т. - Т. 8: Социализация и образование. - М.: ИНФРА-М, 2005. - 1040 с.
4. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації / За заг. ред. І. Д. Зверева. - К.: Фенікс, 2007. - 528 с.
5. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників соціальних служб для молоді / За ред. А. Я. Ходорчук. - Ч. 4. - К.: ДЦССМ, 2003. - 272 с.
6. Стан виконання державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. в Україні: результати моніторингу за 2007-2008 рр. / Заг. ред. К. Б. Левченко / Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда - Україна». - К.: Україна, 2009. - 72 с.
7. Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціально- педагогічної роботи з сім'єю: дисертація на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.05 - соціальна педагогіка / Ірина Миколаївна Труба віна. - Луганськ: Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, 2009. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://disser.com.ua/content/355872>.

Соціальна допомога як засіб додання життєвих труднощів